



ד ת ש ב ו ע

פרשת שפטים, תש"פ, מספר 1382

"שום תשים עליך מלך" – האמנם מלך?

אמנון שפירא

פרופ' אד גרינשטיין², שקיבל לאחרונה את פרס א.מ.ת. על מחקריו, ציין, כי האמונה חשובה לכל אדם, גם לחילוני, כי "הרעיון הזה של א-לוהים כבורא העולם והאדם... – הוא רעיון חשוב מאוד עבור כל אדם, במיוחד בתקופה שבה אנו חיים, כי אם 'הוא' אלוהים, אזי אני האדם – אינני א-לוהים". תובנה כזו מונעת את העריצות האנושית. כך, למעשה, לא היה מלך אנושי בישראל במשך כמאתיים שנה, ממשה ועד שמואל, וכל הניסיונות למלוכה נדחו על ידי השופט והנביא, וה' עימם. כך, למשל, גדעון. כשנתבקש למשול, "גם אתה גם בנגד גם בנגד... השיב: "וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם גִּדְעוּן לֹא אֶמְשַׁל אֲנִי בְכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בְכֶם ה' יִמְשַׁל בְּכֶם" (שו' ח:כב-כג). סיפור מכונן זה חזר על עצמו בימי שמואל: "וַיִּתְקַבְּצוּ כָּל זְקֵנֵי יִשְׂרָאֵל וַיָּבֹאוּ אֶל-שְׁמוּאֵל... וַיֹּאמְרוּ... שִׁימָה לָנוּ מֶלֶךְ לְשִׁפְטֵנוּ כְּכָל הַגּוֹיִם. וַיַּרְע הַדָּבָר בְּעֵינֵי שְׁמוּאֵל כְּאֲשֶׁר אָמְרוּ תְּנֶה לָנוּ מֶלֶךְ... וַיֹּאמֶר ה' אֶל שְׁמוּאֵל... לֹא אֶתְּךָ מֶאֱסוּ כִּי אֲתִי מֶאֱסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם" (שמ"א ח:ד-ז). בשני הסיפורים ישנה אמירה דתית חדה כתער: מלכות בשר ודם סותרת מלכות שמיים, ואינה לרצון השופט והנביא, וה' איתם.

ב. חז"ל

עם כל זאת, נפלה מחלוקת תנאים בנושא, בכמה ואריאציות.³ עיקרה היה בין שתי עמדות חולקות, ואביאן מן הברייתא שבבבלי: "וכן היה ר' יהודה אומר: ג' מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ: להעמיד להם מלך, ולהכרית זרעו של עמלק, ולבנות להם בית הבחירה". לעומת זאת טען רבי נהוראי, כי "לא נאמרה פרשה זו אלא כנגד תרעומתן, שנאמר: 'וַאֲמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ'" (דב' יז:טו). ובספרי ר' נהוראי אומר: "הרי זה דבר גנני לישראל, שנאמר: 'כִּי לֹא אֶתְּךָ מֶאֱסוּ כִּי אֲתִי מֶאֱסוּ מִמֶּלֶךְ עֲלֵיהֶם'" (שמ"א ח:ז).

לעמדת ר' נהוראי יש חיזוק ממקור תנאי נוסף, וגם ממקורות אמוראיים במדרש, כולם בעלי עמדה אנטומולוכנית. כך במדרש תנאים לדברים⁴ (ועוד בשלושה מדרשי-אגדה, בעלי אוריינטציה דומה):⁵

רבים וטובים רואים במלך יהודי שליט אידאלי, בעבר וגם לעתיד, ונימוקיהם מיוסדים בעיקר על שלוש רגליים: על התורה (בפרשתנו), על חז"ל (בסנהדרין) ועל הרמב"ם (בהלכות מלכים). מנגד, אביא מקורות הטוענים את ההיפך: התורה מתייחסת למלך בשלילה, וכך גם גדעון השופט ושמואל הנביא, וה' עימם. בחז"ל היו עמדות אחרות, שבמהלך הדורות אף התחזקו, ועל הרמב"ם חלקו ראשונים ואחרונים.

א. פרשתנו: 'וַאֲמַרְתָּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ... שום תשים עליך מלך' (דב' יז:טו).

לכאורה, הכתוב הוא דו-משמעי, ולכן נולדה מחלוקת פרשנית: מצד אחד, הלשון "ואמרת" נתפרשה כרשות; שמינוי המלך תלוי ב'אמירה' מצד העם. ומצד אחר, הלשון: "שום תשים" נתפרשה כחובה. אבל מבט כללי על התורה ועל ספרי שופטים ושמואל א' מלמד על הסתייגות משמעותית, ואף על איסור למנות מלך.

ראשית יצוין, שבכל קובצי החוקים בתורה אין כל עדות לשלטון מרכזי,¹ חוץ מסעיף בודד זה בפרשתנו, שבעיקרו לא בא להתיר, אלא לאסור. התורה מציגה למלך שבעה איסורים: לא להרבות סוסים, לא להרבות נשים, וגם לא כסף וזהב; לא להשיב את העם מצרימה; לא לסור מן התורה ולא מן המצווה, ושלא יסור לבבו מאחיו. שבע משקולות כבדות אלה, שהתורה מניחה מראש ובפומבי על מוסד המלוכה, הן עדות מכרעת להסתייגות מן המלך, ועדות לחששה הגדול מכוחו המשחית. תופעה זו היא חידוש מעורר השתאות: לא ידוע על סייגים כאלה כלפי המלך בעולם העתיק, ממצרים ועד מסופוטמיה. שם סמכויותיו של המלך היו גורפות; הוא היה גם הכוהן הראשי וגם השופט, ולעיתים היה הוא עצמו אל, או בנו של האל. את זה בדיוק רצתה התורה למנוע.

* פרופ' אמנון שפירא לימד תנ"ך באוניברסיטאות בר-אילן ואריאל עד צאתו לגמלאות. המאמר כאן מבוסס גם על ספרו: 'אנרכיזם' יהודי דתי (האם קידשה הדת היהודית את השלטון המדיני?), עיון פְּנוּמֵי בְּגִלְגוּלוֹ שֶׁל רַעִיּוֹן, מימי המקרא וחז"ל, דרך אברבנאל ועד העת החדשה, אוניברסיטת אריאל 2015.
1 וגם מופיע בה לראשונה הרעיון של פיצול הכוח המדיני בהפרדת הרשויות. ראו מאמרי בדף שבועי לפרשת תצוה, תש"ף (מס' 1359).

2 מהמחלקה לתנ"ך בבר אילן. פורסם בדיוקן, מקור-ראשון ו' בתמוז תש"ף.
3 תוספתא סנהדרין ד, ליברמן עמ' 421; ברייתא סנה' כ ע"ב; וספרי לדברים, קנו, פינקלשטיין עמ' 208.
4 מהדורת הופמן, ברלין תרס"ח, ואתחנן, עמ' 14-15.
5 דברים רבה, ליברמן, שופטים ח-יא, עמ' 98-101; לא מצאתי מקבילות במדרשי תנאים (הנדפס ובובר), מדרה"ג וילקו"ש, אך בסנה' פ"ב ה"ו בירושלמי, נמצא

